

Л. О. Зайцев, кандидат юридичних наук, доцент
(Університет внутрішніх справ)
С. В. Петков (Запорізький юридичний інститут
МВС України)

РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ І ПОД. ХІХ ст. ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

На початку ХІХ ст. російський уряд розпочав підготовку до нової війни з Османською імперією, метою якої був вихід до Середземного моря. Для цього необхідно було використати всі наявні внутрішні військові та економічні ресурси і зміцнити вплив Російської імперії на Балканах. У відповідь на клопотання Олександру I (1801-1825), яке було подане 12 вересня 1801 р. довіреними від колишніх бузьких козаків Хмельницьким і Салтиковським і в якому викладалося прохання про переведення їх в колишній стан, 28 квітня 1803 р. був складений «Пам'ятник законів про Бузьких козаків». Наказом від 18 травня 1803 р. Бузьке козацьке військо було відновлене в складі трьох п'ятисотених полків із зарахуванням до нього 600 болгар, що переселилися в Україну після укладення Яського договору. Також у військо були включені бузькі красносельські хутори, центр яких знаходився в місті Вознесенську [5, с. 11]. Бузьке козацьке військо під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр., постійно поповнювалося добровольцями із-за Дунаю, про що свідчить рапорт генерал-лейтенанта Дюка Де-Рішильє (2 лютого 1807 р.) про формування чотирьох волонтерських полків наказним отаманом Бузького козацького війська полковником князем Кантакузенем [6, с. 27]. На 1811 р. чисельність Бузького війська досягла 9448 козаків. Указом від 24 грудня 1817 р. Бузьке козацьке військо було об'єднане з двома українськими полками в Бузьку уланську дивізію.

Активну участь у війні 1806-1812 рр. брали представники балканських народів. На Балканах стихійно виникали загони збройних селян, формувалися загони добровольців, утворювалися волонтерські полки з молдаван, волохів, болгар, греків, сербів, албанців [1, с. 5]. 1806 р. уряд Російської імперії розпочав організацію добровільних слов'янських формувань. Багатонаціональною за своїм складом була і Задунайська Січ. З населення Буджака і Добруджи в 1807 р. формуються загони Усть-Дунайського буджацького козацького війська, які складаються із задунайських запорожців, болгар, сербів, валахів і представників інших народів Балкан. За короткий період було створено декілька загонів, названих за старою козацькою традицією куре-

нями, по 500-600 чоловік кожен, в т. ч. Болгарський і Сербський. Окрім цих куренів, серби, болгары і молдаване входили також в Переславський, Брюховецький, Тимошевський і інші [3].

Головнокомандуючий Дунайською армією П. І. Багратіон в наказах по армії вимагав найуважливішого ставлення до місцевого населення, надання йому всілякої допомоги, оскільки вважав, що до балканських слов'ян необхідно ставитися «по-братерськи і приязно». В розпорядженнях командирам частин він наголошував, щоб «всі християни залишилися в повному, мирному і недоторканому володінні їхньою власністю і не повинні терпіти жодних образ і утисків, під яким би то приводом не було». Багратіон всіляко прагнув повернути сербів і болгар на свій бік. Плануючи кампанію 1810 р., він підкреслював, що її успіх тісно пов'язаний із тим, як населення буде ставитися до російської армії. Багратіон розробив план бойових дій, в якому значне місце відводив загонам добровольців, чисельність яких, на його думку, могла досягнути 40000 осіб. Однак свій план Багратіон не зміг здійснити. Інтриги при імператорському дворі змусили його просити про звільнення з поста головнокомандуючого Дунайською армією. Новим головнокомандуючим у лютому 1810 р. був призначений генерал Н. М. Каменський. Він звернувся до болгарського народу із зверненням, в якому говорилося про необхідність повстання і об'єднання сил в боротьбі з загальним ворогом. У зверненні вказувалося, що у випадку захоплення турками болгарських земель, населенню буде надана можливість переселитися в Російську імперію. Однак складна міжнародна обстановка, погане постачання армії, хвороби і зимові холоди не дозволили малочисельній Дунайській армії розгорнути наступальні дії, яка в кінці 1810 р. змушена була повернутися в Дунайські князівства і в Україну. Разом з армією до Південної України відходили і місцеві жителі (біля 14000 болгар). У березні 1811 р. головнокомандуючим Дунайською армією став генерал М. І. Кутузов. Як і його попередники, він вважав, що для успішного ведення війни необхідно об'єднати дії російської армії з боротьбою балканських народів за своє звільнення. Передусім він провів ряд заходів, що полегшили економічне становище селян на Балканах. Селяни могли займати вільні землі, вони звільнялися від «впливу земських ісправників», а також від «всіляких земських податків і повинностей» на три роки. В наказах по армії Кутузов зобов'язував командирів частин взяти під свій захист місцеве населення і всіляко сприяти та допомагати йому. Кутузов заснував спеціальне відомство на чолі з А. Я. Корнелі для переселення болгар і

сербів у Російську імперію. На лівий берег Дунаю, завдяки допомозі цього відомства, переселилося понад 20 тисяч сімей, що рятувалися від переслідувань турків. У листі М. І. Кутузова генералу П. К. Ессену 8 квітня 1811 р. підкреслювалося про необхідність допомоги переселенцям. Поштовхом до масових переселень на території Херсонської губернії і Південної Бесарабії стало звернення М. І. Кутузова до християнського населення Болгарії (26 квітня 1811 р.), в якому говорилося, що переселенцям з правої на ліву сторону Дунаю християнам будуть надані триврічні пільги і емігранти будуть мати внутрішнє самоуправління [4, с. 366].

В цей же час Кутузов підтримав пропозицію офіцера російської армії болгарина Дмитрія Ватікіоті про формування болгарської військової частини — Болгарського земського війська — з болгарських емігрантів Дунайських князівств і України. Коли Кутузов в лютому 1812 р. відновив військові дії і переніс їх на територію Болгарії, болгарське військо налічувало понад 2000 добровольців. Спільні бойові дії болгарських добровольців і солдатів російської армії тривали недовго. На початку травня між Російською і Турецькою імперіями було підписане перемир'я, а 16 травня 1812 р. укладено Бухарестський мирний договір. Новий головнокомандуючий Дунайською армією адмірал П. В. Чигаров видав наказ про розпуск Болгарського війська. Він скасував також всі привілеї, які мали болгарини за наказами і розпорядженнями Кутузова. Майже всі болгарські добровольці зі своїми сім'ями перейшли на територію Бесарабії, яка відійшла за Бухарестським мирним договором до Російської імперії.

У 1815 р. колишні болгарські добровольці Болгарського війська, які проживали в Бесарабії, звернулися до російського уряду з проханням утворити козацькі формування «на правах війська Донського» і відвести під поселення території Буджака, до складу яких входили Бендерівський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти. Вони зобов'язувалися захищати південні кордони Російської імперії, а від уряду просили деяких додаткових пільг. Бажання болгар вступити в болгарське козацьке військо мотивувалося передусім соціальними причинами, зокрема, прагненням визволитися від гніту заможних колоністів і поміщиків, від рекрутських наборів і утисків чиновників. Це прохання було вручене командуючому 2-ї армією генералу Л. Л. Беннінгсену делегацією, що спеціально прибула в Тульчин. Переверіти стан мігрантів було доручено А. П. Юшневському і Д. П. Ватікіоті. Об'їхавши болгарські поселення, Юшневський і Ватікіоті надали матеріал про велике бажання болгар

вступити в Болгарське козацьке військо і про експлуатацію болгарських селян, колишніх добровольців, бесарабськими поміщиками. З обуренням вони відзначали, що болгари переселилися в Російську імперію «не для того, щоб позбавити їх волі і віддати поміщикам». Спираючись на матеріали, надані Юшневським і Ватікіоті, генерал Беннінгсен приймає рішення організувати Болгарське козацьке військо. Однак таке військо не було створене, оскільки його утворення в прикордонному з Туреччиною Буджаці, на думку царського уряду, могло призвести до небажаних інцидентів. Приводом для відмови стало твердження, ніби військова служба може відірвати болгар від хліборобства.

Як результат російсько-турецьких протиріч, російський імператор Микола I (1825-1855) 14 квітня 1828 р. оголосив війну Туреччині. На Балканах піднялася нова хвиля національно-визвольного руху. Повсюди організовуються загони і групи збройних патріотів, які беруть участь у бойових діях. 4 серпня 1828 р. Микола I дозволив сформувати з греків, болгар, сербів і албанців Дунайське козацьке військо [2].

8 серпня 1829 р. російські війська під командуванням Дібіча-Забалканського разом з загонами болгарських добровольців оволоділи містом Адріаноподем, а 25 серпня російські дозори з'явилися в 30 тн кілометрах від Константинополя.

14 вересня 1829 р. в місті Андріанополі між Російською і Турецькою імперіями був підписаний мирний договір, згідно з яким всі завоювані російськими військами європейські території Османської імперії поверталися Туреччині, за винятком островів у гирлі Дунаю. Підтверджувалося за Російською імперією право вільної торгівлі на турецьких землях, а також вільний прохід російських торгових суден по Дунаю, а військових — до річки Прут. Договір передбачав значне розширення автономії Молдавії і Валахії, над якими встановлювався протекторат Російської імперії. Туреччина позбавлялася права втручатися у внутрішні справи князівств, за нею зберігалось тільки право на отримання данини. Російські піддані в Османській імперії отримали право консульської юрисдикції. За ними зберігалися також права і привілеї, надані їм раніше російсько-турецькими договорами і угодами.

Російсько-турецькі війни I пол. XIX ст. стали важливим етапом у процесі формування багатонаціонального складу населення України. Численні переселення представників балканських народів, для розселення яких відводилися значні території на півдні України та Криму, допомога місцевого населення, надана російській армії під час війни, і, найголовніше, участь добро-

вольців у бойових діях — все це вимагало від уряду Російської імперії розв'язання питання правового статусу представників національних меншин. Намагання командувачів російської армії утворити з переселенців окремі військово-поселенські підрозділи за типом козацьких не входило в плани уряду, основною метою якого було господарське освоєння нових територій. Саме тому переселенці були зараховані до стану колоністів. Під час війн і після укладення Андріанопольського мирного договору велика кількість представників балканських народів переселяється в Україну та Крим. Цей рух набуває все більшої інтенсивності і різноманітних форм. Протягом майже всього XIX ст. він відігравав значну роль в заселенні Південної України і мав великий вплив на всю південну політику російського уряду. Як і емігранти наступних міграційних потоків, це були землероби, рибалки, матроси, вівчарі, торговці, теслярі, садівники, виноградари. Надання колоністських прав: звільнення від податків і відбування міських і земельних повинностей, дозвіл вільного поселення в Південній Україні сприяв припливу нових партій колоністів.

Література

1. Бачинський А. Болгари-задунайські залорожці // Історичне краєзнавство Одщини: Зб. матеріалів. — Одеса, 1994. — Вип. 5.
2. Державний Архів Одеської Області. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 9 за 1829 рік. — Арк. 53-54, 122.
3. Державний Архів Одеської Області. — Ф. 1. — Оп. 214. — Спр. 22 за 1824 рік. — Арк. 1-6, 66-94, 98, 118, 211, 173.
4. Кутузов М. И. Сборник документов. — М., 1953. — Т. 3.
5. Лобачевский В. С. Бугское казачество и военные поселения // Киевская старина. — 1887. — Т. 5. — №12.
6. Скальковский А. А. К истории бугских казаков // Киевская старина. — 1883. — Т. 6. — №5.